

Ольга Бабакова
(Мелітополь)

КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ «ЖІНКА» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Як об'єкт вивчення образ жінки та засоби його репрезентації в мові вже тривалий час перебувають у центрі уваги лінгвістів.

Параметризація образу жінки в мові найчастіше досліджується на матеріалі пареміологічного та фразеологічного фондів, оскільки, на думку дослідників, саме в них знайшли відображення сформовані в суспільстві стійкі уявлення й образи, які передаються в процесі комунікації від покоління до покоління [3,7].

Важливою для розуміння гендерного світобачення є робота Л. Адоніної [1], яка досліджувала об'єктивізацію концепту *жінка* в російській мовній свідомості, зокрема розглянула такі важливі питання, як особливості концептуалізації *жінки* в мовній свідомості залежно від статі та віку респондентів; встановила диференційні ознаки, за якими можна здійснити порівняльний аналіз концепту *жінка* в жіночій і чоловічій мовній свідомості.

В українському мовознавстві привертають увагу праці О. Бондаренка, який досліджував особливості лексико-семантичної структури концептів *чоловік* і *жінка* в українській та англійській мовних картинах світу [2]. Мовностилістичні засоби творення гендерних образів за матеріалами друкованих українських мас-медіа розглядала В. Слінчук [6]. Т. Сукаленко ґрунтовно вивчала проблеми класифікації метафор української мови на позначення жінки [7].

Метою нашої наукової розвідки є побудова когнітивної моделі концепту *жінка* на основі асоціативного

експерименту, що дасть змогу дійти висновку про сприйняття розгляданого концепту сучасною українською молоддю.

Основним способом мовної об'єктивації особи жіночої статі є родове слово *жінка*, а також видові форми, що вказують на статеvu незрілість жінки, – *дівчинка, дівчина*; родинні стосунки – *мати (мама), дружина, бабуся (бабка), дочка (донька), хрещена мати, мачуха, невістка, падчерка (пасербиця), сестра, невістка, тітка, зовиця, теця, свекруха*; соціальні стосунки – *сусідка, колега, співробітниця* тощо. Загалом для позначення особи жіночої статі використовуються тисячі “лексичних, фразеологічних, паремійних, афористичних, текстемних найменувань” [1, с. 45].

У тлумачному словнику за лексемою *жінка* закріпилося три значення: “особа жіночої статі, протилежне – чоловік”, “доросла особа, на відміну від маленької дівчинки”, “жона – заміжня особа щодо свого чоловіка, взагалі заміжня особа жіночої статі” [4, с. 367]. Понятійний складник концепту *жінка* формувався впродовж тривалого часу під впливом різноманітних чинників, зокрема історичних, суспільно-політичних, культурних, релігійних тощо.

З метою побудови когнітивної моделі концепту *жінка* протягом 2012 – 2013 років серед студентів 1-4 курсів денної та заочної форми навчання філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького був проведений асоціативний експеримент. В експерименті взяли участь 300 студентів.

Інформантам було запропоновано дати асоціативну реакцію на слово-стимул *жінка*. Асоціативне поле досліджуваного слова-стимулу після завершення обробки отриманих результатів набуло такого вигляду:

Жінка (300): *мати 102; красива 36; краса 19; ніжність 17; доброта, кохання 15; розумна 13; господарка 12; березиня 11; діти, кохана 10; родинне вогнище 8; родина 7; жінка, любляча, турбота 6; подруга 5; бабуся, дружина, жіночність, чистота, чоловік 4; будинок, вишуканість, вірність, квітка, слабкість, тендітна 3; акуратність, весела, вродлива, доглянута, доля, захоплення, кохати чоловіка, кухня, людина, материнство, молодість, мудрість, піклування, працелюбність, радість, самотійна, сестра, сильна, стиль, тепло, тітка, усмішка, чутлива 2; вагітність, ваза у формі кішки, витонченість, відвертість, відповідальність, вінок, волосся, вольова, втома, вчителька, гармонійна, дебела, джерело, джинси, дім, добродійка, довговолоса, донька, доросла, друга половинка, дружба, елегантність, емоції, єдина, жалість, жива істота, життя, затишок, здоров'я, ідеал, косметика, коханка, кохатися, лагідна, легкість, любов, мила, мир, мода, найголовніша, найкраща, народження дитини, Настя, незахищеність, неприкаяність, нетерпляча, не чоловік, оберег, обов'язок, об'єкт, онук, освічена, парк, помічниця, порядок, початок, працевлаштована, проста, професіонал, самотня, світло, сердечність, сестра, сила, спілкування, стійкість духу, сувора, супутниця життя, тверда, терпляча, товариш, товста, уважна, українка, хліб, хоробрість, чесність, чорноброва, чуттєвість, щаслива, щира 1.*

За допомогою методу когнітивної інтерпретації представляємо отримані нами мовні одиниці у вигляді набору когнітивних ознак, які розташовані в порядку зменшення їх частоти.

Слово-стимул *жінка* асоціюється: з **материнством 116** (*мати 102; діти 10; материнство 2; вагітність 1; народження дитини 1*); із **внутрішніми якостями, властивостями та почуттями 101** (*ніжність 17;*

доброта 15; розумна 13; турбота 6; жіночність 4; вірність 3; тендітна 3; слабкість 3; акуратність 2; весела 2; мудрість 2; піклування 2; працелюбність 2; радість 2; чутлива 2; самостійна 2; сильна 2; освічена 1; відвертість 1; відповідальність 1; гармонійна 1; добродійка 1; жалість 1; лагідна 1; легкість 1; проста 1; сердечність 1; терпляча 1; уважна 1; хоробрість 1; чесність 1; чуттєвість 1; щаслива 1; щира 1; вольова 1; сила 1; стійкість духу 1; незахищеність 1; сувора 1; тверда 1; нетерпляча 1; неприкаяність 1); **із зовнішністю 74** (красива 36; краса 19; вишуканість 3; доглянута 3; вродлива 2; стиль 2; усмішка 2; витонченість 1; волосся 1; дебела 1; довговолоса 1; елегантність 1; товста 1; чорноброва 1); **із коханням 38** (кохання 15; кохана 10; любляча 6; захоплення 2; кохати чоловіка 2; коханка 1; кохатися 1; любов 1); **із родиною та родинними зв'язками 32** (родинне вогнище 8; родина 7; бабуся 4; дружина 4; сестра 3; тітка 2; друга половинка 1; супутниця життя 1; донька 1; онук 1); **із побутом 24** (господарка 12; будинок 3; чистота 4; кухня 2; дім 1; затишок 1; порядок 1); **із захистом 12** (берегиня 11; оберег 1); **зі статтю 11** (жінка 6; чоловік 4; не чоловік 1); **із дружбою 7** (подруга 5; дружба 1; товариш 1); **з абстрактним поняттям 6** (доля 2; життя 1; здоров'я 1; мир 1; початок 1); **з винятковістю 5** (єдина 1; ідеал 1; мила 1; найголовніша 1; найкраща 1); **із професією 4** (вчителька 1; помічниця 1; працевлаштована 1; професіонал 1); **з рослиною 3** (квітка 3); **з живою істотою 3** (людина 2; жива істота 1); **з віком 3** (молодість 2; доросла 1); **зі світлом і теплом 3** (тепло 2; світло 1); **з одягом і прикрасами 3** (вінок 1; джинси 1; косметика 1); **з національністю 1** (українка 1); **з їжею 1** (хліб 1); **з ім'ям 1** (Настя 1) тощо.

Усього нами виділено 24 когнітивні ознаки, які

організують польову структуру концепту *жінка*.

Ядро: співвіднесеність із материнством, із внутрішніми якостями, властивостями та почуттями; із зовнішніми характеристиками людини.

Навколоядерна зона: співвіднесеність із родинними зв'язками, коханням, побутом. **Ближня периферія:** співвіднесеність зі статтю, дружбою, абстрактними поняттями, професією тощо.

Дальня периферія: співвіднесеність із віком, зовнішнім виглядом людини та атрибутами тощо.

Крайня периферія: співвіднесеність із національністю, ім'ям, модою, матеріальним забезпеченням тощо.

Як відомо, до ядерної зони належать лексеми, що експонують ядро національної свідомості, до периферії – індивідуальну свідомість. У концепті *жінка* когнітивні ознаки *співвіднесеність із материнством, із внутрішніми якостями, властивостями та почуттями* становлять ядро концепту та свідчать про найбільш значущі для свідомості сучасної молоді риси, притаманні поняттю *жінка*. Ці ознаки збігаються з народними уявленнями про жінку-матір, хранительку таїнства продовження людського роду, берегиню дому.

У результаті вільного асоціативного експерименту виявлено такі різновиди асоціацій: 1) синтагматичні атрибутивні (*жінка – розумна, тендітна, весела, чутлива, самотійна, сильна, освічена, гармонійна, лагідна, терпляча, уважна, щаслива, щира, вольова, сувора, тверда, нетерпляча, красива, доглянута, вродлива, довговолоса, товста*); 2) парадигматичні: а) гіперонімічні (*жінка – мати, бабуся, дружина, супутниця життя, сестра, тітка*); б) антонімічні – за статтю: *жінка – чоловік*; 3) тематичні (материнство, фізичні характеристики, моральні якості, почуття, властивості тощо): *жінка – життя, берегиня, затишок, тепло, світло, порядок, помічниця, подруга, українка, квітка* та ін.;

4) асоціації-персоналії: жінка — *Настя*.

Як бачимо, асоціативне поле концепту *жінка* репрезентоване переважно парадигматичними реакціями, хоча частина респондентів представила синтагматичні атрибутивні реакції, даючи якісну характеристику особи жінки. Майже всі реакції є позитивно забарвленими чи нейтральними. Це, ймовірно, пояснюється тим, що асоціативне опитування здійснювалося серед жіночої аудиторії. Перспективним у подальших дослідженнях є проведення асоціативного експерименту з респондентами-чоловіками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адонина Л. В. Концепт “женщина” в русском языковом и когнитивном сознании: монографія / Л. В. Адонина. – Севастополь: Рибэст, 2007. – 168 с.

2. Бондаренко О. С. Концепти “чоловік” і “жінка” в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.17 / О.С. Бондаренко. – Донецьк, 2005. – 19 с.

3. Васюк В.В. Концепт “женщина” в статике и динамике фразеологии английского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Васюк Вероника Владимировна; Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – М., 2002. – 195 с.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. редактор В. Т. Бусел]. – К.: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

5. Рудюк Т.В. Вербалізація концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. В. Рудюк. – К., 2010. – 18 с.

6. Слінчук В. В. Мовностилістичні засоби творення

гендерних образів молоді (за матеріалами друкованих мас-медіа): дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Слінчук Валентина Віталіївна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2006. – 193 с.

7. Сукаленко Т.М. Метафоричний образ жінки у мовній свідомості українців / Т. М. Сукаленко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія „Філологічні науки”. – Луцьк, 2008. – № 2. – С. 54-58.